

AZ ÚJKORI BUDAPESTET BEMUTATÓ KIÁLLÍTÁS SZÜLETÉSE

— SZENTÉLY ÉS SZÍNHÁZ KÖZÖTT —

A Budapesti Történeti Múzeumnak már nevével is jelzett elsődrendű feladata, hogy a főváros múltjának tárgyi emlékeit a nagyközönség számára bemutassa. Kézenfekvő tehát, hogy amikor éveken át nincs a múzeumban várostörténeti kiállítás, annak pótlása a legsürgetőbb feladatok közé tartozik. Mégis, az 1989-ben lebontott, akkor már mintegy tíz éve álló Budapest 2000 éve című állandó kiállítás helyett egy új elkészítése sokáig megoldhatatlan feladatnak látszott. Nem volt átfogó koncepció, kitartó energia, és anyagiak sem. Ám mindezek ellenére 1992-től megindult egy mintegy kétezer négyzetmétert betöltő állandó kiállítás létrehozása, amely lépésről lépésre haladva a népvándorlás korától – magába foglalva a királyi palota gótikus szobrai is – eljut a közelmúltig.

A kiállítássorozat előkészületei és felállása távolról sem úgy történt, ahogy az elméletileg elképzelhető vagy tanítható lenne, de az eredmény – mind tartalmilag, mind kivitelezését tekintve – nyugodtan vállalható. A középkori rész az 1991-ben Braunschweigban megrendezett kiállítás hazai adaptációja, a hozzá csatlakozó gótikus szoborkiállítás pedig lényegileg művészeti tárlat, színvonalasan sikerült megjelenítésben.

A legfőbb gondot az újkori kiállítás koncepciójának kidolgozása jelentette, aminek semmiféle korszerű, vagy korszerűsíthető előzménye nem volt a Múzeumban. Súlyosbította a gondokat, hogy a szóba hozható műtárgyak nagy része olyan fizikai állapotban volt, hogy kiállíthatóvá tételük hosszú időt és előteremthetetlenül sok pénzt igényelt. Mindehhez járultak még „a körülmények”: a múzeumi raktárak túltelítettsége miatt a kiállítási tér mintegy egynegyedét az évek során mennyezetig töltötték a korábbi kiállítások maradványaival, installációs anyaggal, sőt, műtárgyakkal is. A kiállítóteremben csak elavult, mennyezeti neonvilágítás volt, ablakairól hiányzott a fényvédő fólia és a nyáron 26–28 C° hőmérsékletű, ráadásul gyakran a 30% páratartalmat sem elérő helyiségben a kiállított tárgyak nagy része biztos károsodásnak vagy pusztulásnak nézett volna elébe. Mindennek akár csak részleges korrigálása is megtöbbszörözte a kiállítás anyagi igényeit. Röviden: semmilyen feltétel sem volt meg az újkori állandó kiállítás létrehozásához.

Az Újkori Várostörténeti Osztály megkezdte a kiállítás koncepcióvázlatának kidolgozását, melynek írásos formába öntése egy évet vett igénybe. Berta Istvánnak a Kiscelli Múzeum akkori igazgatójának irányításával és szerkesztésében 1993 elejére készült el a vázlat, amely lényegileg a korábbi kiállítás nyomdokain haladt. A lektorok (Bácskai Vera, Buzinkay Géza, Gyáni Gábor, Hanák Péter, Vörös Károly) egyrészt lényeges változtatásokat javasoltak az anyagban, sőt, más koncepciót igényeltek.

A történeti és történelemszemléleti kérdéseken túl azonban a történeti kiállítás műfajának és jellegének kérdései is felmerültek. Ez a koncepcióvázlat olyan kiállítást képzel el, amely a múzeum tulajdonában lévő tárgyakból, dokumentumokból indul ki, vagyis lényegileg úgy tekintette: ami nincs képviselve a gyűjteményünkben, az a város történetéből kimarad. Ezzel logikai ellentétben, illusztrációnak vagy többé-kevésbé jelentékeny minőséget képviselő egyedi műtárgyak elrendezett kirakatának tekintette a kiállítást. Nem jelent meg benne kérdésként, mennyiben különbözik a város története az ország történetétől, ezért leginkább egy redukált Nemzeti Múzeum-beli kiállításra emlékeztetett.

A sikeres és vonzó várostörténeti kiállítást másként képzeltem el. A történeti kiállításnak műfajilag különböznie kell a művészeti vagy a régészeti-néprajzi kiállításoktól. Lényegéhez tartozik, hogy kontextusba ágyazva mutassa be a tárgyakat, és ezek a tárgyak számára nem műtárgyakként jelennek meg, hanem egy adott kor társadalmának, kultúrájának dokumentumaiként és bizonyosságaiként. Vagyis egy történeti kiállítás bizonyít, értelmez és magyaráz. Röviden: a történeti kiállítás elsősorban ismeretanyagot nyújt a nagyközönségnek. Feladatát azonban nem láthatja el közvetlen oktatással, mert akkor ellenszenvessé és unalmassá válik (mint a még nem is olyan távoli, alkalmazott ideológiai kiállítások). A hatás, a közönség odacsábítása, visszatérésre buzdítása érdekében a nyitott barátságosság, az atmoszféra-teremtés vonzó eszközeivel kell élnie. Másképp megfogalmazva: enteriőr-típusú bemutatásoknak, jelenetek rekonstrukcióinak a hangsúlyok kitétele érdekében szimbólikus értékű tárgyak és helyszínek minél közvetlenebb megközelítési lehetőségeinek, az interaktív technika használatának, akár színpadiasnak is nevezhető látványelemeknek, világitási és hangeffektusoknak, s végül összetett tartalmú, többszintű, több rétegű feliratoknak az alkalmazását igényli. Sőt módot kell találni arra, hogy múzeumi „tárgyként”, a kiállítás szerves részeként jelenjen meg a rögzített, dokumentumértékű hang és mozgókép.

Ami a kísérőszöveget illeti, itt is szándék volt eltérni a hagyományoktól. Történetiszemléletileg is indokolt, hogy szakítsunk azzal a tévhittel, amely szerint a mi történelmünk a saját belügyünk. A magyaroktól és budapestiektől származó véleményeknél nem kevésbé fontos az, amit az ide csak látogatóba érkező, vagy itt valamilyen vállalkozásba kezdő külföldiek, illetve nem magyarok fogalmaztak meg. Emellett a közönség felé forduló múzeum attitűdjének egyik fontos jelzése is lehet, ha a látogató érzékeli, hogy nem csak egy mindentudó szakember homogén oktatószövege vezeti őt végig a kiállításon, hanem a városban különböző korokban megfordult vendégek, utasok, látogatók által rögzített írásokat is olvashat a tárgyak körül, hisz egy külső szem megfigyelései már önmagában érdekes. Ezért formáltuk a a fővárosban járt vendégektől származó idézeteket a kiállítás szerves részévé.

A kiállítás megrendezésének stílusa, a korszerű technika használata azonban bármilyen fontos is, csak akkor jelenhet meg, ha van min megnyilvánulnia, ha egy határozott koncepciót valósít meg. Ha el akarjuk kerülni a zagyvaság, a heterogén jellegű és értékű tárgyak ömlesztésének látványát, óhatatlanul szükséges egy világos és feszes koncepció kibontása. Tehát meggyőződésem, hogy a koncepció az elsődleges, és ennek nem mond ellent, sőt használhatóságának kritériuma, hogy a lehetséges vonatkozó tárgyi anyag és a térben való kifejezés lehetőségeinek szem előtt tartásával kell elkészülnie, természetesen team-munkában.

Mindezeket a szempontokat megfontolva, „a mellény újragombolása” érdekében el kellett térni a Budapesti Történeti Múzeumban hagyományos munkamódszertől. Az Újkori Várostörténeti Osztály egyik munkatársa, Vigh Annamária kapott megbízást a kiállítást létrehozó munkálatok vezetésére, s egyúttal egy várostörténész szakembert, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársát, Gyáni Gábort kértük fel egy fél éves „továbbképző” szeminárium sorozat megtartására. Ennek az volt a célja, hogy egy programvezető összefogásával végigvitt várostörténeti tréning során alakuljon ki az új koncepció. Vagyis a kiállítás szakértőjeként megnevezett szakember más szerepet játszott, mint amit ez a fogalom hagyományosan fed. Nagyobb szerepe volt a gondolkodás- és szemléletmód alakításában, mint a részletek szaktörténeti ellenőrzésében. Tevékenységét még akkor is gyümölcsözőnek tekinthetjük, ha mára már világos, hogy néhány részterület kidolgozója túltette magát a közös gondolkodás és munka nehézségein.

A kurátori munkastílus hangsúlyozott szellemi önállóságának hagyománya a közös munkában, az összehangolásban a kívánatos eredmény eléréséhez szükséges kompromisszumok meghozatalában gyakorlatlan munkatársak együttműködése nem volt könnyű feladat. Ezeket a nehézségeket kezdetben még az a körülmény is felerősítette, hogy nem az intézményi hierarchia szerinti vezető irányította, hanem annak egyik beosztottjára hárult. Ezért az előkészítő munkálatok

sikere szempontjából döntő jelentőségű volt az a tény, hogy 1994. január 1-től pályázat útján új vezető lépett hivatalba Vigh Annamária személyében, akinek kezében összefonódhatott a szervezeti egység irányítása és a feladat végrehajtására létrejött team vezetése.

1994 folyamán a várostörténeti tréning, a lektorok által megfogalmazott történelmi alapelvek szellemében formálódó koncepciórészletek, a tárgyi anyag számbavétele, állapotuk felmérése és a szükséges kiegészítő elemek iránti igények megfogalmazása mellett elkészült a kiállítás részletes költségvetése, majd ennek ismeretében megindult a pénzügyi fedezet előteremtése. Ekkor még volt remény arra, hogy a Főváros a költségek többségét biztosítja, hiszen a Kulturális Bizottság még 1993. szeptemberében döntést hozott arról, hogy támogatást nyújt, a költségvetésben két évre elosztva 20 millió forintot biztosít e célra. Fokozatosan derült ki, hogy ez csupán elvi döntés volt, s a költségek többségét külső forrásból kell előteremteni. A részletes kalkuláció 1995-ben már több mint 39 millió forint költséggel számolt. (Mivel ebben az összegben csupán egy rövidebb kiállítási vezető publikálása szerepelt, a tudományos katalógushoz még további 11 millió forint szükséglete állt fenn, későbbi időpontra halasztva.) A 39 millió forintból a fővárosi költségvetés végül is csak 10 milliót állt, maga a múzeum pedig 5 milliót volt képes saját költségvetéséből fedezni.

A katalóguson felül is mintegy huszonnégymillió forintnyi előteremtendő összeg nyomasztó súlyként, de egyúttal serkentő erőként jelent meg. A pályázatok elkészítésének és a célbavett szponzoroknak szóló felhívások azt igényelték, hogy a múzeumi szakmai körökön kívülállók számára érthetően, tömören, köznyelvi szinten megfogalmazzuk a kiállítás célját és vezérfonalát. Így született meg a következő összefoglalás:

A kiállítás tárgya az a metropolis-Budapest, amely az 1896. évi Millennium idejére született meg, és amely akkorra vált képessé, hogy világvárosként mutassa meg magát. A Millennium idejére urbanisztikailag is megfogalmazódott nemzeti és polgári öntudat tárgyokban megtestesült, időben az előzményektől felvezető és a jövőbe továbbvivő speciális analízise az, amit újkori kiállításnak nevezünk. Budapest újjászületési képessége szorosan összefügg a város független szellemével és kifejtett aktivitásával, ami annak a helyzetnek volt eredménye, hogy nem uralkodói székhelyként fejlődött fővárossá és nagyvárossá, hanem a nagyváros jelentősége kényszerítette ki, hogy székvárosnak ismerje el a Habsburg-uralkodó. A kiállítás a városra, mint sok etnikum és sok vallásfelekezet közös teremtményére tekint, ezek együttélését tekinti kultúrája legfőbb jellemzőjének.

A kiállítás végigkíséri látogatóját a provinciális kisvárosok, majd az egyesült nagyváros helyrajzi történetén, urbanisztikai fejlődésén, városigazgatásán, társadalmának és gazdaságának alakulásán, lakosai életkereteinek változásain, s bemutatja a városokért, arculatukért legtöbbet tevő polgárokat, tisztségviselőket is

A tárgyi anyag, a rekonstrukciók és a modern kiállítási technika hét szimbólum köré fonódnak:

1. Lotaringiai Károly *diadalíve*, mely a török várvédők feletti győzelmet, mint európai összefogás eredményét tünteti fel. Ez a kiállítás – és az újkori várostörténet – nyitánya.

2. A *Duna folyam*, amely elválaszt és összeköt, esztétikai tényező és szervező erő, fő közlekedési útvonal, a kereskedelem meghatározója és a mobilitás jelképe. 1838-ban romboló árvízével teremtette meg az európai színvonalú modern várostervezés lehetőségét.

3. A *Lánchíd* (oroszlán), az összeköttetést, a kapcsolatot jelképezi, az egyesített Budapestet és a modern polgári társadalom megszületését. E híd a kisvárosokból a nagyvárosba vezet át.

4. A *Millennium* korának kettős értelmű városformálása: a *nemzeti identitástudat* (Hősök tere, Millenniumi emlékmű), valamint a *polgári öntudat és gazdasági erő* kifejezése (a Szabadság tér a Nemzeti Bank és a Tőzsdepalota épületei).

5. 1919. május 1-jei dekoráció: vörös drapériával bevonva, konstruktivista alkotássá *átöltöztetett millenniumi oszlop* a Hősök teréről. A múltat is átfogalmazó, ideológiai alapú korszakváltás érzékeltetésén kívül, a terem végfaláig (az 1950-es évek és 1956) előrevetülő árnyéka a folytatást is idézi.

6. A *lerombolt Lánchíd* (széttört oroszlán), mely a város és a legtágabban érthető múlt pusztulását, ugyanakkor a helyreállítás, az újjáépítés, az újrakezdés lehetőségét jelenti.

7. A mai Budapest *urbanisztikai* képének összetevői: a lakótelepek, a tradíciókat őrző-felelevenítő városvédő mozgalom, Finta József szállodái és középületei, Makovecz Imre neoszeccsiós-organikus villái zárják a kiállítást.

A szimbólumok a vezérfonalat szolgáltatják a városi élet egyes korszakai és a kronologikus történet bemutatásához, ami lehetővé teszi a várostörténet áttekintését, s ez nem csak a turistáknak érdekes, hanem a diákok, az oktatás számára is jól hasznosítható.

A szórakoztatva oktató interaktív megoldások legszembetűnőbb példájának készült a kiállítást záró fal. Itt több száz fénykép, időrendileg csoportosítva látható 1873 (Budapest egyesítése) és napjaink közti időből: elsősorban portrék, de számos esemény megörökítése is. Csupa olyan ábrázolás, amelyen Budapesten élő vagy oda érkező, a város története szempontjából meghatározó fontosságú személyek, illetve fontos események láthatók. Van 1870-es évekbeli árvíz, első világháború utáni segélyosztás, utcatábia csere, vagy Podmaniczky Frigyes, Malinovszkij marsal és ismert művészek arcképei. Képaláírások nincsenek, csak számok, amelyek alapján a feloldási jegyzék megadja a pontos útbaigazítást. Különböző vetélkedők megfelelő helyszíne lehet ez a fal, annál is inkább, mivel előtte a kiállítás részévé tett, a hatvanas évek stílusában berendezett büfé helyezkedik el, amelynek asztalai mellé ülve jól és kényelmesen láthatók a képek.

Ezt a rendhagyóan elképzelt kiállítást szokatlan kivitelezésben lehet felépíteni, amire a kiállítás rendezői munka közben döbrentek rá. A múzeum belsőépítész művészeti vezetője, Novák Miklós, több évtizedes hagyományos kiállítási technika alkalmazása után nem kívánt szemléletet váltani, s a figyelemfelkeltő és emóciókeltést szolgáló színházias elemeket is a hagyományos kiállításrendezés tompítottabb eszköztára közé igyekezett beilleszteni. Világossá vált, hogy számára a hagyományos részletek (vitrinek, tablóelosztások, néhány enteriőr stb.) megtervezése a megfelelő feladat, és mellette kellene olyan másik tervezőt találni, aki merészebben nyúl a feladathoz, ugyanakkor érzi a színház és a múzeum közötti stílusbeli különbséget. Úgy tűnt, ilyen tervező nem létezik az országban, mégis a véletlen szerencse révén sikerült Vayer Tamás személyében megtalálni azt a művészt, aki alkotó vitákban továbbfejlesztve, képes volt megvalósítani az elképzeléseket. A két tervezőhöz társultak a grafikusok, így még külön feladatot igényelt még az összehangolás, hogy vizuális egységgé olvadjanak össze a különbözőképpen megtervezett és eltérő időben készített elemek.

Összegzésül tekintsük át az előzményeket:

– 1989-ben lebontották a mintegy tíz éve álló, Budapest 2000 éve című állandó várostörténeti kiállítást.

– 1992 folyamán több értekezlettel és közös megbeszéléssel készült a kiállítási koncepció. (Októberben megnyílt a középkori rész első szakaszaként a *Gótikus szobrok a budai királyi palotából* c. állandó kiállítás.)

– 1993. január 15. elkészült a kiállítás koncepciója Berta István, az Újkori Várostörténeti Osztály (Kiscelli Múzeum) igazgatójának vezetésével.

– 1993. augusztusig beérkeztek a lektori vélemények. Miután a lektorok alapvető problémákat láttak a koncepcióban, nem csak történetileg, hanem kiállítási célra való megfelelését illetően is, ezért ősztl fogva Vigh Annamária, az osztály főmúzeológusa kapott megbízást az előkészületek átforgalmazására. (Az Őszi Fesztivál idején megnyílt a *Budapest a középkorban* c. állandó kiállítás.)

– 1994. február–június: Gyáni Gábor (MTA Történettudományi Intézet) megbízás alapján havi rendszerességgel várostörténeti „szemináriumot” tartott a rendezők számára.

– 1994. május 24. Elkészült az 1994. évi előkészületekhez szükséges költségvetés.

– 1994. július 26. Elkészült az új koncepció szövege, a forgatókönyvi részek megírásának ütemezése.

- 1994. december 12. Összeállt a kiállítás részletes költségvetése, amelynek segítségével megindult a támogatások keresése és a pályázati anyagok összeállítása
- 1995. február 10. Befejeződtek a forgatókönyv I. változatának munkálatai. (A következő fél-év során még újabb öt módosított változat született.)
- 1995. május 18. Összesítettük a kiállítás installációs igényeit.
- 1995. július. A Szerencsés CBC elvállalta a plakát, a szórólap és a kiállítási vezető megtervezését és a kiállítás megnyitására történő előállítását.
- 1995. augusztus. Hanák Péter és Gyáni Gábor újabb lektori véleményeinek beérkezése.
- 1995. nyara. Megszületett a vezető és a feliratok végleges szövege, elkezdődhetett a szerkesztés és fordítás.
- 1995. augusztus 21. Megindult a kiállítás építése.
- 1995. augusztus 25. Vayer Tamás (Scenográf BT) bemutatta látványterveit.

A világos koncepció a megvalósítás során gazdagodott, de homályosodott is. Az ígéretesen újszerű megoldások kibontakozása, a belsőépítészetileg kiemelt szimbólumok érvényesülése, a kiállításához kapcsolódó kamara-mozi két órás, száz évet felölelő dokumentumprogramja, s a megvalósulás reményével biztató előmunkálatok regisztrálása együttesen azt eredményezték, hogy 1995 első félévére sikerült megszerezni azokat a támogatási összegeket, amelyek ha nem is a maximális kiállítási program, de a fő célok elérését biztosíthatták. A Fővároson kívül a Művelődési Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap, az 1100. Évforduló Emlékbizottság pályázata, az Országos Idegenforgalmi Hivatal és az Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Rt. pénzügyi támogatása mellett több intézmény és vállalkozás természetbeni, szolgáltatás és kedvezmény jellegű támogatással is segítette a kiállítást. Egy tucat múzeum és gyűjtemény vállalkozott műtárgykölcsönzésre, s még egy amerikai alapítvány (The Fund for Arts and Culture in Central and Eastern Europe, Washington) is bekapcsolódott a munkába tanácsadóként.

Így hát végül is széles összefogásból alakult, igen sokrétű tevékenységgel készült az a kiállítás, amelynek 1995. december 15-i megnyitása után legalább 5–10 évre ismét lesz Budapestnek teljes várostörténeti kiállítása. Reméljük, a tárlat a hazai és külföldi (angol nyelvű feliratok) látogatók, felnőttek és gyerekek számára, szórakozásnak és tananyagként egyaránt beválik.

SZEMLE

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM KRÓNIKÁJA

*1988–1995**

**A beszámolók csak a múzeum kiadványait tartalmazzák, az egyéni publikációk nélkül*